

A pelsőci templom XIV. századi falképei

A mai Szlovákia területén, az Alacsony-Tátra déli lejtőjén elterülő Gömör vidékének meglepően gazdag középkori képzőművészeti emlékanyaga 2012-ben új feltárásokkal bővült. A terület kitűnő mezőgazdasági adottságai, nemesércben és vasban gazdag bányái már a középkorban privilegizált helyzetet teremtettek számára. A bőségesen ellátott falvak és mezővárosok birtokosai a budai királyi udvarban gazdag tisztségeket viseltek és birtokaikon is kifejezésre juttatták eme kiváltságos helyzetüket. Erről árulkodnak a területen álló várromok és kolostorok, valamint a nagyméretű és gazdagon díszített templomok és kápolnák sokasága.

A területen folytatott legújabb kutatások több, eddig még ismeretlen freskóegyüttest tárak fel az európai falfestészet fénykorából, a XIII–XV. századból.¹ Ezen kutatások egyik legfrissebb és legmeglepőbb felfedezése a pelsőci templom szentélyének falképdíszítése, amely teljesen új oldaláról világíthatja meg a Gömör vidékének falképfestését.

A templom építésének ideje és freskóinak pontos datálása már régóta foglalkoztatja a kutatást. Elsőként Lux Kálmán foglalkozott behatóbban a templomépület vizsgálatával és művészettörténeti elemzésével,² akinek megfigyeléseit Csányi Károly és Lux Géza összegezte egy tanulmány keretein belül.³ Az épület részletes elemzésével találkozhatunk a Marosi Ernő által szerkesztett 1987-es áttekintésben,⁴ valamint a korai szlovák szakirodalomban Milan Togner és Jiří Josefík 1977-es tanulmányában.⁵ A Dušan Buran által szerkesztett *Gotika* c. katalógusban, bár érintőlegesen, de megjelenik a templom építéstörténetének rekonstrukciója és a szentély freskódíszítésének elemzése.⁶ A kutatás pontosításához elengedhetetlen áttekinteni szlovák történészek és régészek legújabb kutatásait, melyek nagyrészt a jelenleg is zajló felújítási, restaurálási munkálatok keretén belül íródtak. Monika Skalská a gömöri területek középkori történetével foglalkozó műveiben, több ízben is kitér Pelsőc település történetére, részletesen foglalkozik a templom építéstörténetét érintő kérdésekkel.⁷ A 2009-ben kezdődő munkálatok első fázisában készült a templom történetét érintő kutatása, amely a régészeti feltárás alapjául szolgált.⁸ A templom építésének különböző fázisaival, a régészeti és történeti kutatás együttes értékelésével foglalkoz-

zik Jozef Tihanyi, aki leírásában összesíti a pelsőci templom történetét tárgyaló szakirodalmakat, és összeveti a régészeti feltárás eredményeivel.⁹

A szentély freskódíszítésével Prokopp Mária¹⁰ és Milan Togner¹¹ foglalkozott behatóbban. Leírásaikban részletes művészettörténeti elemzésnek vetették alá az 1977-ben feltárt falképeket. Tanulmányaik kitűnő alapot jelentenek a szentély egészét díszítő freskóciklus vizsgálatához. A 2012 szeptemberében befejeződött feltárás során előkerült freskóciklus kiemelkedő fontosságú felfedezés, amely nagy mennyiségű új anyaggal bővítette Gömör vidékének gazdag képzőművészeti anyagát. A jelen tanulmány célja ezen új eredmények bemutatása, valamint a freskók művészettörténeti vizsgálata és ikonográfiai rekonstrukciója, amely a kutatás kezdeti fázisának első lépcsőfoka lehet.

Pelsőc a volt Gömör-Kishont vármegyében, a Sajó és a Csetnek-patak találkozásánál fekszik, Rozsnyótól 15 km-re délnyugatra. A település vélhetőleg már a XI. században lakott volt, ám egészen a XIII. század közepéig nem tett szert kiemelkedő jelentőségre.¹² Domonkos bán fia, Bors comes¹³ halála után a terület királyi adomány gyanánt 1243-ban az Ákos-nemzetség birtokába került.¹⁴ Az adománylevél szerint I. Detre és Fülöp IV. Bélának és Kálmán hercegnek is kiemelkedő szolgálatot tettek,¹⁵ így birtokukba kerültek a berzétei, pelsőci és csetneki területek.¹⁶ Az ezt követő időszakban, miután Fülöp utód nélkül halt meg, a területek többsége I. Detre fiainak és unokáinak kezére került. Erre az időszakra tehető a nemzetség két részre szakadása, mely során 1320-ban I. Miklós, I. János, Péter és László a csetneki birtokokat kapta, I. Domonkos pedig a pelsőci területek ura lett.¹⁷ I. Domonkos halála után a terület vélhetőleg fiaihoz, pelsőci Bebek Istvánhoz¹⁸, valamint Bebek Györgyöz¹⁹ került. A birtok ezután István fiaira szállt. Az ezt követő adatok alapján Pelsőc területét a XIV. század végén I. János²⁰ birtokolta, akinek fiai II. István és II. Miklós az 1430–40-es években komoly harcokat vívtak a területre betörő huszita csapatokkal.²¹ A terület a XVI. század végén komoly hanyatlásnak indult, mivel folyamatosak voltak a török betörések és rablóhadjáratok.²² A XVII. századra a település szinte teljesen elveszítette a jelentőségét, így az évszázadokkal korábbi virágzásáról már csak a fennmaradt történeti adatok tanúskodnak.

A pelsőci református templom

A település központjában álló, eredetileg római katolikus, Mária és Szent György tiszteletére fel-

szentelt templom a XIV. század első felére datálható.²³ Az építési munkálatok vélhetőleg az 1320-as években kezdődtek, majd egészen a XIV. század közepéig tartottak. Ebből az időszakból áll a rendelkezésünkre egy, a templomot és építtetőjét közvetlenül érintő forrás, melyben Bebek György 100 napi búcsút kér az általa alapított Szent György-templom számára.²⁴ Az épület a pelsőci Bebek család nemzetségi templomaként épült egy már korábban fennálló, minden bizonnyal a XIII. század végén elpusztult templom helyén.²⁵ A jelenleg is álló gótikus, egyhajós építményhez a nyolcszög három oldalával záródó szentély csatlakozik. A hajót és a szentélyt félköríves záródású diadalív választja el egymástól. Az épület síkmennyezettel fedett. A szentély és a hajó kívül támpilléres, amelyek arra utalnak, hogy a belső teret eredetileg boltozták.²⁶ A templom belső terében a hajó boltozati beosztását a padlószinten látható falpillérlábazatok jelzik, valamint erről árulkodik az északi fal teljes magasságáig felnyúló két csonka falpillér.²⁷ A XV. században a hajó északi falához későgótikus kápolnát emeltek, amely a mai napig a magyarországi gótikus építészet egyik ékköve. A kápolna datálása bizonytalan, ám a legújabb kutatások építését I. Bebek Jánoshoz kötik.²⁸

A pelsőci templom freskódíszítése

A templom vélhetőleg a XIV. század közepén kapta kiemelkedő kvalitású freskódíszítését, amely magát a szentélyt, illetve a hajó egy részét érintette.²⁹ A templom külső falán is megtalálhatóak a gótikus freskódíszítés nyomai. A mai napig jól kivehető Szent László és Szent István álló alakja a hajó külső, déli falán.³⁰

A XVI. században az épület nagy károkat szenvedett. A boltozatos mennyezet és a hajó déli fala szinte teljesen leégett egy tűzvész alkalmával. 1617-ben a templom a református egyház kezébe került. Ekkorra tehető az épület első komoly átalakítása.³¹ A templom gótikus boltozatát síkmennyezettel pótolták, a gótikus ablakokat átalakították, és az eredeti épületből származó elemekkel bővítették.³² Az átalakítás során a déli kapu elé egy négyzet alaprajzú előteret kapcsoltak, valamint a hajó nyugati oldalán nyíló középkori bejárat is ekkor kerülhetett befalazásra.³³ A felújítás dátumát egy, a diadalíven látható felirat őrzi: „A Pelsőci ref. Szent Egyház ezen ősrégi temploma hajdani romladozásából fel épített 1617, meg újított 1861-ik esztendőben”.

1627-ben a hajó nyugati oldalában kerül elhelyezésre a reneszánsz faempórium, melynek festett ornamentális díszítése a mai napig kiemelkedő emléke a terület lokális művészetének. A templom freskódíszítését a református egyház

szellemében ezen felújítás során festették le, így az épület belső tere homogén színezetet kapott.

A freskók egy részének feltárására 1977-ben került sor. Erre az időszakra tehető a szentélyben és a hajóban megvalósuló, Milan Togner, Jiří Josefík és Székely László által végzett falkutatás, valamint két kiemelkedő falkép feltárása és restaurálása is. Az 1978-ban befejezett munkálatok során sikeresen restaurálták a szentély déli falán található Utolsó vacsora és Keresztrefeszítés ábrázolásokat.

A szentély freskódíszítésének feltárása 2012 augusztusában ért véget.³⁴ A feltárás során a későbbi mész- és vakolatrétegek alól ismét napvilágra kerültek a XIV. századi ábrázolások. A Peter Koreň restaurátor által vezetett munka során sikeresen feltárták a szentély teljes díszítését egészen a lábazati zónától a falkorona felső magasságáig, valamint szondákat nyitottak a hajó északi falán.³⁵

A szentély falképeinek művészettörténeti vizsgálata

A pelsőci templom szentélyében a 2011–2012-es feltárások során egy összefüggő ikonográfiai ciklus került elő. Tíz ábrázolásból álló komplex program tárult fel, amely egy pontosan körülhatárolható krisztológiai ciklus részét képezi. A szentélyben található ábrázolások folyamatosságát három eredeti gótikus ablak bontja meg, melyek között 18 szent alak került elhelyezésre.³⁶ A feltárt ábrázolások a szentélyt négy horizontális sávra osztják. Az első sáv a lábazati zóna részét képezi, amelyben főképp ornamentális díszítés figyelhető meg. A lábazati zóna felett húzódó két sáv a krisztológiai ciklus magvát adja, a Bemutató a templomban jelenettől egészen a Keresztrefeszítés impozáns ábrázolásáig.

A legfelső sáv a freskóciklus kérdéses része. A XVI. század elején bekövetkezett tűzvész károsította a boltozatot és vélhetőleg a falkorona felső részét is, így kizárólag az első ábrázolás töredékes része maradt ránk. A többi ábrázolás esetében kizárólag hipotetikus találgatásokba bocsátkozhatunk. A felső sávban megmaradt ábrázoláson két ruhaalj látható, melyek között egy olvasópult alsó része körvonalazódik. Az alakok ruháit a művész lendületes mozgásban ábrázolta. Az első alak térdel, míg a második alak az olvasópult mögött áll. Bár az ábrázolásnak kizárólag az alsó része maradt ránk, mégis jól kivehetőek az **Angyali Üdvözet** jellegzetes megjelenítési formulái. A felső sáv többi ábrázolása nem maradt ránk. Vélhetőleg 2-2 különálló falkép borította a szentély északi és déli falának felső sávját, melyek Krisztus gyermekségét ábrázoló jelene-

1. kép: Bemutatás a templomban
(részlet, Peter Koreň felvétele)

tek lehettek.³⁷ Ez kizárólag feltevés, ám a ciklus további képeinek vizsgálata alátámasztja a hipotézist.

A szentélyt tagoló harmadik sáv első jelenete a ciklus egyik legjobb állapotban ránk maradt ábrázolása. A **Bemutatás a templomban (1. kép)** jelenetet ábrázoló kép a festő kiemelkedő kvalitásairól tesz tanúbizonyságot. A festő a jelenetet egy keresztboltozattal fedett, négyzet alaprajzú templomtérbe helyezte. Az épület előterét kazettás síkmennyezettel fedte, és díszes oszlopokkal három részre osztotta a teret. Az előtér központi részében egy nagyméretű oltár látható, amely mögött jól kivehetően Simeon áll kezében a gyermek Jézussal. A jelenet bal oldalán Mária kitárt karral várja vissza gyermekét.³⁸ Mellette József alakja látható, aki kezében két galambot tart. A jobb oldalon egy fiatal nőalak áll kezében mondatszaggal. Az alak vélhetőleg a Bemutatás a templomban jeleneteken oly gyakran megjelenő Anna prófétasszonyt megszemélyesítő figura lehet.³⁹

A narratíva következő ábrázolása a **Krisztus megkeresztelése (2. kép)** jelenetet ábrázolja.

A kép középpontjában Krisztus ünnepélyes, erőteljes alakja áll. Alakja a bal oldali sziklás parton álló Keresztelő Szent János felé fordul. János teveszőr ruhája fölé borított bíbor színű köpenye a művész kolorista érényeit tükrözi. A kompozíció jobb oldalán két fehér ruhás alak látható, akik Jánoshoz hasonlóan egy sziklaszirten állnak. Az alakok a falkép sérülése miatt kevésbé kivehetőek.⁴⁰

A Krisztus megkeresztelését ábrázoló falkép után a **Bevonulás Jeruzsálembe (3. kép)** jelenet rajzolódik ki. A kompozíció középpontjában Krisztus számárháton lovagló alakja áll. A figura felemelt, áldást osztó kézzel, oldalnézetben jelenik meg. Mögötte, vonuló alakok csoportja látható, ám az ábrázolás sérülése miatt az alakok nehezen azonosíthatók. Az ábrázolás jobb oldalán jól kivehetőek Jeruzsálem falai, bástyái és a város kapuja. A városfal kialakításánál a Bemutatás a templomban jelenet szinte geometrikus pontossággal kialakított templomtere köszön vissza. Az ábrázolás alja erősen sérült.

A harmadik sáv jelenetei a szentély déli falán folytatódnak. A következő kép erősen sérült. A kompozíció középpontjában két dicsfény nyoma látható, melyek közül az egyik az ábrázolás középpontjában, míg a másik nem sokkal fölötté jobbra jelenik meg. A kompozíció alsó részén ruhaaljak, láb és cipőábrázolás töredékei figyelhetőek meg. A krisztológiai ciklusok vélt sor-

2. kép: Krisztus megkeresztelése
(részlet, Peter Koreň felvétele)

rendje alapján az ábrázolás a **Lábmosás** jelenetére utal.⁴¹ Vélhetőleg a tisztítás és a restaurálás további fázisaiban a jelenet egyes részletei jobban körvonalazódnak majd.

3. kép: Bevonulás Jeruzsálembe (részlet, Peter Koreň felvétele)

A szentély harmadik sávjának narratívája az **Utolsó vacsora** jelenetével zárul. A falképet 1977-ben tárták fel és restaurálták. A jelenetet a művész egy dekoratívan kialakított szobabelsőbe helyezte. A kompozíció közepén elhelyezett hosszú asztal mögött 11 alak látható, fejük körül dicsfényel. Az asztal előtt a többi szereplőtől elkülönülve, a szemlélőnek háttal foglal helyet a 12. alak. Az apostolok elrendezése dekoratív, az alakok mozdulatai lendületesek, élénken élnek a térben. Az eredeti ábrázolás dinamikus összhatásából azonban nagyban elvesz a színek fakósága és a korai restaurálás szemmel látható nyomai.

A szentély északi falán a lábazati zóna feletti sávban folytatódik a ciklus. A **Krisztus az Olajfák hegyén** jelenet középpontjában a Megváltó alakja térdel. Fejét lehajtja, szemében félelem tükröződik. A kompozíció jobb oldala erősen sé-

rült, kizárólag a jeleneteket elválasztó keret maradt ránk. A kompozíció bal oldalán jól láthatóak a Krisztus felé igyekvő sisakos alakok. Az ábrázolás felső részében a fáklyákkal, dorongokkal és lándzsákkal felfegyverzett tömeg jelenik meg. A vonuló embertömeg fegyvereinek és fáklyáinak részletes és érzékletes kidolgozása a művész kiváló kvalitásairól tesz tanúbizonyságot.

A következő jelenet **Krisztus elítélését** ábrázolja.⁴² Az ábrázolás erősen sérült, kizárólag a felső rész vizsgálható. A művész a trónoló főpapot vagy helytartót dekoratívan kialakított baldachinnal fedett épületrészbe helyezte. A trónoló alak elmosódott körvonalai előtt Krisztus alakja áll, melyből jól kivehetően megmaradt a fejét övező dicsfény és az arc egyes jellegzetes részei.

Krisztus szenvedéstörténetének jelenetei a következő kompozíciókban is folytatódnak. A **Vesszőzés** kompozíció közepén jól kivehető Krisztus félmeztelen, álló alakja. A figura lábait szétvetve, összekötözött kezekkel áll. Jobbján egy alak körvonalai láthatóak. Az ábrázolás alsó része jó állapotban őrződött meg. Ezen a részen két alak dinamikus mozdulatban ábrázolt lába látható. Érdekes az egymás mellett elhelyezett lábfejek kontrasztja. Míg Krisztus lába csupaszon, szinte megfeszülve jobbra fordul, addig a mellette álló katona Krisztussal párhuzamosan elhelyezett lábán hegyes orrú cipőt visel. Az ábrázolás sajnos töredékes, ezért teljes egészében nem vizsgálható.

A szentély déli falán lévő jelenet ugyancsak kérdéseket vet fel. A kompozíció egyetlen épen maradt része egy csapat alakot ábrázol, durva arcki-fejezéssel, fejükön nagyméretű fejfedővel és kúpos sisakkal. Az alakok feltételezéseink szerint a

4. kép: Keresztvitel (részlet, Peter Koreň felvétele)

krisztológiai ciklusok narratíváját tekintve a **Keresztvitel (4. kép)** jelenetében a Krisztust elítélő tömeg tagjai lehetnek.

A templom szentélyében ábrázolt krisztológiai ciklus a **Keresztrefeszítés** jelenetével zárul. A jelenetet az Utolsó vacsora ábrázolásával egy időben, 1977-ben restaurálták. A falkép központjában a keresztrefeszített Megváltó alakja látható, amely a kép egész magasságát betölti. Szétfeszített karjai alatt két kisméretű angyal látható, kezükben kehellyel. Krisztus két oldalán esetlen rövidülésben a két lator megfeszített szenvedő alakját jelenítette meg a művész. Karjaik a kereszt fája köré csavarodnak, lábuk térdből hajlított. A kompozíció bal oldalán lévő tömegben egy kitekintő oroszlanfej látható, melynek megjelenítése az analógiák hiányában kérdéses. Krisztus jobbán, a sirató alakok közt jeleníti meg a festő a három Mária alakját. A drámai kompozíciót erősíti a három alak térdeplő, összeboruló együttese. A kereszt lábánál Mária Magdolna megtört, térdeplő alakja látható. A kompozíció jobb oldala erősen sérült, a Krisztust elítélő tömeg egyes alakjai azonban érzékletesen kirajzolódnak. A tömegben fellelhető néhány fejfedőben ábrázolt szakállas alak, akik nem tekintenek a Megfeszített alakjára, sőt ellenkező irányba fordítják fejüket. A kereszt tövében Evangélista Szent János térdel. Fejét kétségbeesetten kezébe temeti, így tekint fel Krisztusra. Krisztus alakjának zárt, mozdulatlan tömege, a háttérbe vesző alakok, a két lator dinamizmusa, valamint a sirató asszonyok drámai kompozíciója teszi valóban élővé és egyben expresszívvé az ábrázolást, amely ezzel méltó lezáró képe lesz a szentély egészét elfoglaló krisztológiai ciklusnak.

A pelsőci falképek és az itáliai trecento művészet

A templom szentélyében feltárt falképek vizsgálata során óhatatlanul is szemünkbe tűnik az itáliai trecento művészethez kötődő stílusgyakorlat. Ezt mind a freskók technikai kivitelezése, mind az alakok kiemelkedő művészi megformálása, mind pedig az egyes jelenetek kompozíciója indokoltá teszi. Az itáliai trecento vonal kérdésének vizsgálatához és az elképzelés bizonyításához, miszerint valóban itáliai mester dolgozott volna Pelsőcön, több tényezőt is vizsgálnunk kell.

A templom középkori falképegüttesének festéstechnikája

A freskók technikai kivitelezése a XIII–XIV. századi itáliai freskók metódusát követi, és nagyban különbözik a gömöri területen elterjedt technikai formuláktól. Hasonló jellegű anyaghasználattal és kivitelezéssel a középkori

Magyarország területén még Esztergomban és Százdon (Sazdice) találkozhatunk. Cennino Cennini *Il libro dell' arte* című művében részletesen leírja a freskók anyagát és felviteli metódusát érintő kötelező eljárásokat.⁴³ A könyv harmadik része az alap felvitelét írja le. Elemzi, hogy az alsó vastag vakolatra, az ún. *ariccio*-ra felvitt habarcsban található homok és mész arányának 2:1-hez kell lennie. A vakolat és a mézsfesték megkötése után az alárajzolás vörös okker színnel ún. *sinopiával* történik. A legfelső réteg, az *intonaco* felhelyezése után a freskót ezután kisebb adagokban, *giornate*, viszik fel a felületre.

A pelsőci freskóknál az alakok feje körül reliefszerű dicsfényeket alakítottak ki. Cennininél részletes leírásokat olvashatunk a glória kialakítását illetően.⁴⁴ A pelsőci freskók esetében az összes alak feje körül 23 cm átmérőjű dicsfény került kialakításra.

A feltárás során megállapíthatóvá vált a pelsőci freskók esetében alkalmazott eljárás mód. A Krisztus az Olajfák hegyén jelenet feltárása során megvizsgálták az alkalmazott technikát. A falkép egy részén hiányzik a felső réteg (*intonaco*), így pontos vizsgálatnak vehették alá az alsó vakolatot (*ariccio*), amelyen jól látható az alakok vörös okker alárajzolása. A falképen nyomon követhető, hogy a mester az itáliai technikával megegyező módon, részletekben alakította ki a freskót. Az Olajfák hegyén jeleneten látható kék színű, égboltot ábrázoló részt korábban festette, mint az alatta látható alakokat. Bizonyítják ezt a kék festékcseppek az alatta lévő rész alsó, vastag vakolatán (*ariccio*), az alakok melletti hiányos részen. Hasonló kialakítást láthatunk a Krisztus ostromozása falképen, ahol a felső festékréteg kopása miatt részletesen kirajzolódik a harmadik réteg (*intonacio*) részletekben való felvitele az alsó vakolatra. A festő minden alakot külön festett meg, így a díszes keretben megfestett jeleneteket több, egymáshoz kapcsolódó részből alkotta meg.⁴⁵

A freskók technikai vizsgálatát tekintve az itáliai kapcsolat közvetlennek tűnik. Peter Koreň vizsgálatából és helyszíni tanulmányaimból kiindulva megállapítható, hogy hasonló technikai jegyekkel csak elszórtan találkozhatunk a középkori Magyarország területén. Fontos kiemelni, hogy a gömöri emlékek közül egy sincs, amely ilyen kiemelkedő technikai jelleggel bírna. Mindemellett Itáliában a XIII. század közepétől a freskótechnika használata gyakorlatban van, fénykorát pedig az itáliai reneszánsz művészetben élte.⁴⁶ Technikája az ókortól kezdve szinte semmit sem változott, bizonyítja ez rendkívüli tartósságát.

A Bebek család tevékenysége. A megrendelő kérdéséhez.

A falképek vizsgálata során felmerül a kifestés idejének kérdése, valamint a megrendelő személye. Sajnálatos módon nem maradt fenn írásos említés a megrendelőről és a kifestésben részt vevő mesterről vagy mesterekről, így kizárólag a templom építésének ideje, illetve a stíluskapcsolatok adhatnak némi támpontot.

Az építés idejét illetően a pápai kérvénykönyvek anyagában pontos utalásokkal találkozhatunk. Bebek György avignoni tartózkodása során 1345-ben 100 napi búcsút kér a templom számára.⁴⁷ Ez az adat arra enged következtetni, hogy 1345-re már elkészülhetett a templom, ám a kérvénykönyvekben egy olyan forrásra bukkanunk, amely arra utal, hogy az épület még nem készült el teljes egészében.⁴⁸ Ezek alapján nem állapítható meg pontosan a templom elkészülésének ideje, ám vélhetőleg legkésőbb az 1350-es évekre az egész épület állhatott. Komolyabb kérdés, hogy mikor kezdhették meg a templom kifestését. Az építető személye ismert, Bebek György volt, aki elrendelte a régi családi temetkezőhely újjáépítését, és kutatásaim alapján ő lehetett, aki megrendelte a templom falfreskókkal való díszítését. A Bebek György által beadott kérvények alapján jól körvonalazódik a templom fontossága, valamint az építető mély vallásossága. Épp ezért feltételezhető, hogy a templomnak nemcsak az építését, de dekorációját is sajátos módon, az általa megfogalmazott és meghatározott programmal rendelte meg. A pápai kérvénykönyvek elárulják, hogy György 1345-ben még Avignonban teljesített szolgálatot.⁴⁹ A források alapján 1347-ben már Észak-Itáliában lovagol Vásári Miklós nyitrai püspök oldalán, 1350-ben pedig már a második nápolyi hadjáratban, Nagy Lajos hű támogatójaként jelenik meg. Bebek Györggyel újfent 1373-ban találkozhatunk, még hozzá Padovában, ahol Nagy Lajos küldötteként Carrara Ferencsel tárgyal a békéről. Minden bizonnyal a freskók datálását illetően ez a legfontosabb adatunk, mivel tudjuk, hogy a várt béke megkötött, és György még ugyanebben az évben hazatért. A következő adatunk már 1390-es halálára vonatkozik.

A pelsőci falképek vélhetőleg Bebek György megrendelésére készültek. Ő volt ugyanis az, akinek kapcsolatai, szándéka és főképp anyagi lehetőségei adottak voltak ahhoz, hogy egy ilyen nagyszabású és a vidéken egyedülálló freskóegyüttessel díszítse az általa építtetett templomot. A Padovában eltöltött időszak alatt vélhetőleg több templomot, kápolnát is meglátogatott, amely alatt értem az épp abban az időszakban megújuló Szent Antal-bazilikát, a mel-

lette található Szent György-kápolnát, a Dómot és a Keresztelőkápolnát, valamint a kor legmeghatározóbb mesterművét, a Giotto freskóival díszített Scrovegni-kápolnát.⁵⁰ Az utóbbi vélhetőleg olyan nagy hatást gyakorolhatott rá, hogy a kápolna falán látható egyes jeleneteket a pelsőci nemzetiségi monostorban is viszont szerette volna látni. Könnyen elképzelhető, hogy György az ott tartózkodása alatt nemcsak az egyes jeleneteket választotta ki, és hozta haza magával birtoka központjára, Pelsőcre, hanem egy itáliai mestert is hívott, aki a megrendelő elképzeléseit megvalósította. Minden bizonnyal tehát nem véletlenek a pelsőci freskók itáliai analógiáira való utalások és a kompozíciók eredetére vonatkozó egyéb találgatások.

Az itáliai mester kérdéséhez. Padova a XIV. században⁵¹

A feltevés, miszerint valóban itáliai mester készítette volna a pelsőci templom szentélyének falképeit, kizárólag a stíluskapcsolatok és az itáliai párhuzamok vizsgálata által erősíthető vagy cáfolható meg, mivel semmiféle írásos feljegyzés nem maradt a festőt illetően. Ahhoz, hogy bárminemű megállapításra juthassunk a freskókat készítő művész személyét illetően, a legfontosabb, hogy áttekintsük a kortárs észak-itáliai falfestészet emlékeit, különös tekintettel a XIV. század végi padovai falfestészetre, valamint Giuliano és Pietro da Rimini munkásságára.

A XIV. század elején elbukott a majdnem 150 évig fennálló Padovai Köztársaság. 1318-ban a városnak egy új, virágzó időszak kezdődött a Carrarák uralma idején, akik biztosították Padova függetlenségét, és komoly gazdasági és kereskedelmi központtá tették a nem kevés küzdelmet megélt észak-itáliai várost.⁵² A gazdasági fellendülés nagy hatással volt az építészetre és művészetre egyaránt. A gazdag nemesek és iparosok sorra építtették a családi kápolnákat és nemzeti temetkezőhelyeket, melyek a trecento építészetének impozáns emlékei. A kápolnákat a korszak legjelentősebb festői és szobrászai dekorálták. A korszak legkiemelkedőbb emlékei a Carrara családhoz köthetőek: a Carrara palota Guariento freskóival és táblaképeivel, a Francesco da Carrara által családi mauzóleummá alakított Keresztelőkápolna Giusto de Menabuoi festményeivel, valamint a San Giacomo Maggiore-kápolna, melyet Altichiero da Zevio freskói díszítenek.⁵³ Bonifacio Lupi, a Carrarák hadvezére 1372–1377 között a Szent Antal-bazilikába sírkápolnát építtetett, melyet Altichiero freskói díszítenek. Altichiero, több nagyszabású mű-

vet is készített a Lupi család részére, ilyen a Szent Antal-bazilika mellett található Szent György-oratóriumban látható Szent György, Szent Katalin és Szent Luca életének jeleneteivel díszített falképegyüttes.⁵⁴

Padova városának XIV. századi művészete, freskófestészete, kiemelkedő mestereinek és műveinek vizsgálata véleményem szerint teljes mértékben alátámasztja a feltevést, miszerint a freskók készítőjét az említett körökben kell keresnünk. Ebből az alapfeltevésből kiindulva a freskók tisztítását és részletes feltárását követően mindenképp érdemes megvizsgálni az egyes stílusbeli jegyeket, melyek közelebb hozhatnak bennünket a freskókat készítő mester személyéhez.

A pelsőci templom szentélyét díszítő freskóciklus összetett ikonográfiai programja és kiemelkedő kvalitásai révén messze túlmutat a gömöri területek falképfestészetén. A freskók vizsgálata során az elsődleges feltevés, miszerint az itáliai trecento stílusgyakorlata valósult meg a falképeken, véleményem szerint a stílusbeli kapcsolatok és az általam hozott párhuzamok vizsgálata alapján komplex egészszé nőtte ki magát. A tanulmány alap gondolata és felvetései minden bizonnyal kiindulópontként szolgálhatnak majd a témát érintő jövőbeli vizsgálódások, valamint elsődleges forrását képezik majd a templommal kapcsolatos kutatások számára.

Jegyzetek

¹ 2012 júliusában kezdődött meg Kövi (Kameňany) község evangélikus templomának kutatása és feltárása. A templom szentélyében vélhetőleg XV. századi freskók kerültek elő.

² A Lux Kálmán által készített felmérések, rajzok, rekonstrukciók és feljegyzések a templom középkori épületéről és a Bebek-kápolnáról. (Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Lux hagyaték)

³ CSÁNYI Károly – LUX Géza: *A pelsőci református templom*. In: *Technika* 2. 1940.

⁴ *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémia Kiadó, 1987. 307, 661, 663.

⁵ TOGNER, Milan – JOSEFÍK, Jiří: *Komplexný uměleckohistorický a restaurátorský průzkum objektu Plešivec (evangelický ref. kostel)*, Praha–Olomouc, 1977.

⁶ *Gotika. Katalóg výstavy Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Szerk.: BURAN, Dušan, Bratislava, Slovenská Národná Galéria, 2003. 643, 644, 687.

⁷ SKALSKÁ, Monika: *K dejinám horného Gemera do konca 13. storočia*. Historický zborník 19. 2., 2008.; SKALSKÁ, Monika: *K dejinám ranostredovekých sakrálnych stavieb v Gemeri*. Monumentorum tutela 22. 2010.

⁸ SKALSKÁ, Monika: *Kostol reformovanej kresťanskej cirkvi v Plešivci*. Archívno-historický výskum. Publikálatlan anyag, 2009.

⁹ TIHANYI, Jozef: *Analýza vývoja a vyhodnotenie výskumu kultúrnej pamiatky*. Publikálatlan anyag, 2012.

¹⁰ PROKOPP Mária: Gömöri falképek a XIV. században. *Művészettörténeti Értesítő*, 16. 1967. 139–140.

¹¹ TOGNER, Milan: *Slovensko a Taliansko v stredoveku. K percepcii trecentných italizmov v stredovekej nástennej maľbe na Slovensku* In: *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*, Bratislava, Veda, 2002. 54–78.

¹² ILA Bálint: *Gömör megye*. III. kötet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1946. 170.

¹³ NAGY Iván: *Magyarország családai*. I. kötet, Pest, Beimel J. és Kozma Vazul, 1857. 257.

¹⁴ ILA, 1946. 171.

¹⁵ A király mellett vonultak harcba a tatárok ellen. I. Detre jelen volt Sopron várának ostrománál, míg fivére Fülöp Kemlék várát védte. KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a IV. század közepéig*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900. 114.

¹⁶ KARÁCSONYI, 1900. 124.

¹⁷ A nemzetség így csetneki és pelsőci Bebek ágra válik szét. A jelen tanulmány az I. Domonkos által alapított pelsőci ág középkori történetét érinti. KARÁCSONYI, 1900. 125.

¹⁸ 1360–69 között Nagy Lajos király országbírója; MIHÁLYFALUSI FORGON Mihály: *Gömör-Kishont vármegye nemes családai*. Somorja, Méry Ratio Kiadó, 1997. 96.

¹⁹ 1358 lipői főispán, 1361–1391 királynéi tárnokmester; NAGY, 1857. 258.; ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. II. kötet, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996. 26.

²⁰ 1397–1401 lovászmester, 1410–1419 tárnokmester, gömöri ispán; ENGEL, 1996. 27.

²¹ Monika SKALSKÁ: *Kostol reformovanej kresťanskej cirkvi v Plešivci*. Archívno-historický výskum, Červený kameň, publikálatlan anyag, 2009. 23–24.

²² 1570-ben a betörések során a helyiség teljesen leégett. Ekkorra tehető a templom gótikus boltozatának megsemmisülése. ILA, 1946. 172.

²³ PROKOPP Mária: *Középkori freskók Gömörben*. Somorja, Méry Ratio Kiadó, 1997. 28.

²⁴ BOSSÁNYI Árpád: *Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak.VI. Kelemen pápa 1342–1352*. Budapest, Stephaneum nyomda R.T., 1916. 195.

²⁵ A korai templomot vélhetőleg még I. Detre építtette a XIII. század első felében. Anjoukori okmánytár III. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1883. 7–8. Az I. Detre által építtetett templomot említi Erdélyi László is, az Ákos nemzetség leírásánál. ERDÉLYI László: *A Magyar lovagkor nemzetségei 1200–1408*. Budapest, Szent István Társulat, 1932. 37. Ezt az elméletet támasztják alá a Ján Tirpák által 2009-ben elvégzett geofizikai kutatások, amelyek során egy korábbi épület alapfalaira bukkantak. Ján TIRPÁK: *Plešivec-Poloha: ranogotický kostol Reformovanej kresťanskej cirkvi*, Odborný

posudok nedeštruktívneho archeologického výskumu geofyzikálnym meraním, Nitra, 2009.

²⁶ CSÁNYI – LUX, 1940. 45. Ezt az elméletet támasztja alá Peter Koreň falkutatása, amely kimutatta, hogy a szentély freskódíszítése a jelenlegi mennyezet fölött folytatódott. Dušan Buran leírásában említi a hajóban található pillérlábazatokat, amelyeket a valamikori keresztboltozattal fedett belső térhez köt. BURAN, 2003. 643.

²⁷ CSÁNYI – LUX, 1940. 45.

²⁸ Milan Togner a stíluskapcsolatok és az építészeti részletek vizsgálata alapján a kápolnát az 1550-es évekre datálja. TOGNER – JOSEFÍK, 1977. 27. Monika Skalská véleménye szerint azonban a kápolna építése a 15. század elejére tehető. Az elmélet azért is helytálló, mivel 1437-től a területen a huszita csapatok garázdálkodnak, így kétséges hogy a kápolna építése az 1440-es években kezdődött volna II. Bebek Miklós és II. Bebek István uralma alatt. SKALSKÁ 2009. 14–15.

²⁹ PROKOPP, 1997. 28.

³⁰ A magyar királyok megjelenéséről a templomok külső homlokzatain: KERNY Terézia: *Magyar szent királyok középkori kompozíciói a templomok külső falain*. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk. Tüskés Anna. Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. 81–88.

³¹ TICHY Kálmán: *Phileciumtól Pelsőcig: részletek Pelsőc történetéből*. Rozsnyó. Gömöri Nyomda, 1932. 292–293.

³² A templom hajójának külső falán végzett falkutatások során több, az eredeti épület freskódíszítéséhez tartozó másodlagosan beépített kőelemet tártak fel. Régészeti feltárás – Peter Bednár és Zuzana Poláková, 2010.

³³ TICHY 1932. i. m. 294.

³⁴ A templom falképeinek feltárását és restaurálását 2009–2012 közt végző szakemberek: Peter Koreň, Juraj Gregorek, Martin Vojtko; A 2010 szeptember–november közötti régészeti feltárást végző szakemberek: Peter Bednár, Zuzana Poláková.

³⁵ Peter KOREŇ: *Návrh na reštaurovanie nástenných malieb, omietok a muriva kostola Reformovanej kresťanskej cirkvi v Plešivci*. Publikálatlan anyag, 2009.

³⁶ Az ablakok körül megjelenő férfi és női szentek pontos meghatározása komoly probléma. Az alakok kialakítása különböző, nemi hovatarozásuk meghatározható, attribútumként azonban csak egy könyvet tartanak a kezükben. (Peter Koreň szóbeli közlése alapján.)

³⁷ Feltételezéseink alapján a felső sávban az Angyali üdvözlet, Vizitáció, Születés és a Három királyok imádása jeleneteket ábrázolhatták. A padovai Scrovegni-kápolna Giotto által készített krisztológiaiciklus adja az azonosítás kiindulópontját. A pelsőci képek padovai freskóciklussal való összehasonlítása és az előképek vizsgálata azonban nem e tanulmány feladata.

³⁸ Mária alakja erősen megrongálódott, kizárólag az arc, a ruházat és a kezek egy része, valamint a feje körül megjelenő dicsfény látható.

³⁹ Hasonló megoldást láthatunk a Scrovegni-kápolna Bemutatás a templomban ábrázolásán. Ebben az esetben viszont idős asszony alakjában jelenik meg. PROKOPP Mária: *Giotto freskói a padovai Aréna-kápolnában*. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1988. 30.

⁴⁰ Az analógiákat tekintve angyalokról vagy Krisztus két tanítványáról lehet szó. PROKOPP 1988. i. m. 32–33.

⁴¹ Kizárólag az analógiák alapján következtethetünk az eredeti jelenetre. PROKOPP 1988. i. m. 41.

⁴² A trónon helyet foglaló alak erősen megrongálódott, így nem tudjuk megállapítani Pilátusról vagy Kajafás alakjáról lehet-e szó.

⁴³ CENNINI, Cennino: *Kniha o umění stredoveku*, Praha, VI. Žikes Nakladatelstvo, 1946. 133.

⁴⁴ Cennini, 1946. 133.

⁴⁵ Peter Koreň szóbeli közlése alapján – Fontos, hogy a Pelsőcön dolgozó mester nem kartont használt, hanem az alakokat külön-külön dolgozta ki, és vitte fel a felületre.

⁴⁶ MOLNÁR C. Pál: *A képzőművészet iskolája I.*, Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1977. 119–130.

⁴⁷ BOSSÁNYI, 1916. 171.

⁴⁸ BOSSÁNYI, 1916. 195. – Bossányinál olvasható megjegyzés, kérdés mire utalhat. A templom szentélye már kész lehetett, ám a hajó még befejezésre várt volna?

⁴⁹ BOSSÁNYI, 1916.

⁵⁰ I. m. Prokopp, 1988.; I. m. Zuffi, 2012.

⁵¹ BANZATO, Davide: *L'insegnamento di Giotto e lo sviluppo della pittura del Trecento a Padova*. In.: *Giotto e il Trecento*. Szerk.: TOMEI, Alessandro. Milano, Skira Editore, 2009. 265–379.

⁵² I. m. Prokopp, 1988. 9–10.

⁵³ *Padova*. Venezia, Storti Edizioni, 2010. 80–82.

⁵⁴ *Padova*, 2010. 90.